

A csalóka emlékezet

...úgy emlékszem, kedves Ákos, s *talán* jól emlékszem, ez volt beszélgetéseink visszatérő témája. S bár a memória ingoványosságáról¹ jó néhányszor bombáztuk egymást újabb és újabb, ismert és ismeretlen törtéiákkal, azt hiszem – hiszem?, biztosan tudom –, hogy az alábbi történetet még nem meséltem el neked.

E könyvszeglet jó alkalom (*lehet*, hogy csak ürügy) arra, hogy mielőtt elszelelünk, magam-magam mellett – bocs az illetlen sorrendért, de csak így jön ki a mondat ritmusa – téged-téged is meglepjelek. Meglepjelek egy hét évvel korábbi meditációdhoz fűzött kései hozzászólással, amely a nagy egészhez mérve legfeljebb *ténygolyó*cskának tekinthető.²

Az önvallomás számomra idegen terep, botorkálás. De ha már belekezdtem...

1987 tavaszán kezdtem interjúzni az Oral History Archívumnak, első alanyom a tévés riporter, Róbert László volt. Ma már tudom, sok órán keresztül az orromnál fogva vezetett, tökéletesen illeszkedő glóriát font a feje köré. Viszont az, amit ifjú koráról és a munkaszolgálatáról mondott, történeti adalékként máig megállja a helyét. Kálváriájának első állomása Mohács volt, ahol egy Orsós nevű szakaszvezető volt élet és halál ura. A hatalmától megrészegült – ahogy Róbert emlegette – „vérbajos cigány” minden korábbi megalázottságát élvezettel torolta meg a neki kiszolgáltattakon.

Első, nagyobb lélegzetű életútinterjúm kéziratát büszkén adtam oda apámnak is, na, mit szól hozzá. Láttam, s tán még kedvelte is Róbert műsorait, nekiveselkedett hát a 600 oldalas betűtengernek. Másnap feldúltan telefonált: „Én is ismertem ezt a rohadt, szadista állatot, ezt az Orsóst. Az volt a kedvenc szórakozása, hogy letérdeltette a munkaszolgálatosokat, akiknek ki kellett tátania a szájukat, s ő végigment a soron és mindegyikükébe beleköpött.” Apám ki nem mondta volna a „lényegét”, azt, hogy társaival együtt, bizony ő is ott térdelt, s ő is elszenvedte a megaláztatást. Az újraélt kint *talán* a többes szám harmadik személyű megfogalmazással enyhítette.

Idetartozik az a *tény*, hogy zsidó voltomról – önképem szerint: származásomról – nyolc évesen értesültem, azután, hogy lelkes Vasas-drukkerként otthon is elújságotlam: „Legyőztük a hülye libásokat.” Apám és anyám szinte kórusban kérdezett vissza: „Tudod, kik azok a libások?” „Hát az emtékások.” Na, akkor felvilágosítottak: én is hülye libás vagyok. Aztán újra csönd, több évtizedig.

¹ „Beszéljenek a tények! Csakhogy a tények nem beszélnek. Meg sem mukkannak. Csak te beszélsz. Olyan igazság, amely azonos a tényekkel – nem létezik.” Szilágyi Ákos: A tények retorikája. 2000, 2018/1.

² „A tényállítás olyan, mint a tekegolyó, amely minden más állítás bábuját leveri. Csakhogy a tények nem maguktól ilyenek. Azért állnak, mert valaki felállította őket. Az első kérdés tehát az, ki állította föl a tényeket és miért?” Uo.

Apu telefonhívásával egyfajta fordulóponthoz érkeztünk. Korábban ugyan nagy néha, mintegy mellékesen felemlítette, hogy a két legjobb barátját a munkaszolgálatban szerezte, de ezen emlékeiről mást nem mondott. Igaz, a későbbi, felkeltett kíváncsiságomra sem lett bőbeszédűbb, de legalább a sovány-szokvány *tényekkel* megismertetett, hogy 1943-ban vonult be, hogy a Kárpátokba vitték sáncmunkára, hogy a századuk aztán gyalogmenetben Mauthausenbe, majd Günskirchenbe vánszorgott, s ott érte a felszabadulás.³ Néhány heti (hónapi?) győzködés után azért ráállt, hogy egyszer *majd* leülünk, s akkor *majd* részletesebben elmondja mindazt, amire ennyi évtized után *talán* még emlékszik.

Nem sürgettem, 66 éves volt csupán, időnként hoztam csak szóba ígéretét.

Azt sem tudom ma már eldönteni, hogy 1988 végén körmönfontan próbálkoztam, vagy *netán* csak aktuális témaként számoltam be neki arról, ami éppen nagyon foglalkoztatott. (Még az is *lehet*, hogy a kettő tudattalanul összefonódott bennem.) Akkor jelent meg a népbíró (ma úgy írnám: vérbíró) Major Ákos visszaemlékezés-kötete, amelyben a „forradalmi törvényességről” értekezve részletesen és visszataszító magabiztossággal számolt be az 1945. február 3-i első vésztörvénytörvényes tárgyalásról és a két, statáriálisan halálra ítélt keretlegény, Rotyis Péter és Szívós Sándor szakaszvezető másnapi kivégzéséről a Mussolini nevével éppen Sztálinná átkeresztelt Oktogonon. Ahol – ha a tudósítások nem túloztak – legalább 10 ezer ember nézte, szitkozódta végig a botcsinálta hóhérok ügyetlenkedését.

A népbírószágok szerepéről, tevékenységéről akkortájt a magyar történeti szakirodalomban még igen kevés szó esett, a komolyabb vita majd csak az ezredfordulón bontakozik ki róla. A rendszerváltás előestéjén Major kétely nélküli, álságos sorait olvasva, leginkább az egykori tárgyalásvezetés módjától, a nyilvános kivégzés *tényétől* és cirkuszi látványossággá züllesztésétől undorodtam.⁴ A példastatuáló ítéletet, a sokszorosán kiérdemelt halálbüntetést nem kérdőjeleztem meg, a „jogos bosszú” hangoztatása, a lincshangulat szitása, az indulatok meglovagolása azonban – hiába tudtam, hogy mindaz szörnyű világégés közepette történt – még történeti távlatból is hátborzongató volt a számomra.

Ezeket a kiérleletlen, *meg nem gondolt gondolat*(foszlányokat) osztottam meg a már betegeskedő apámmal azon a – ha jól emlékszem, kora tavaszi (tehát 1989-es) – napsütéses napon.

³ Az apu halála után előkerült családi iratok, no meg más irányú levéltári kutatómunkám során véletlenül kezembe akadt korabeli dokumentum („Jegyzőkönyv, mely felvétellett Murányi Istvánnal”) visszaigazolják a szűken mért információk valóságtartalmát. *Deportáltakat Gondozó Bizottság (DEGOB) 224. jegyzőkönyve.*

⁴ Néhány kedélyborzoló citátum: „Engedtem, hogy az indulatkavargás, gyász, kétségbeesés, gyűlölet keveredjen a népbíróság előtt – azért voltunk népbíróság.” „Nem éppen bíróhoz illő meglátás élesedett ki bennem, amit Illyés Gyula sokkal később úgy fogalmazott meg, hogy »gyászolni csak egy embert lehet, nagy közösség tragédiájára a bosszúállás illik«”. „Elsőnek Szívós került a lámpavasra, a zsineg azonban elszakadt. Össze kellett csomózni, és Szívósvat visszasegíteni a helyére. A második kísérlet sikerült.” Dr. Major Ákos: *Népbíráskodás – forradalmi törvényesség.* Minerva, Budapest, 1988. 121–125.

Eltorzult arccal förmedt rám. Olyan dühvel, mintha éppen kést döftem volna belé. (*Zord bűnös*ként *talán* ezt is tettem.) „Nem tudod, mit beszélsz!!! Nem lehetsz ilyen ostoba! Az volt életem legboldogabb napja!!! Láttam himbálózni azt a két állatot!! Soha olyan elégtételt nem éreztem, mint akkor!! Legszívesebben a hullájukat is leköptem volna, csak nem lehetett, nem engedtek közel hozzájuk a katonák!!! Ostoba kölyök vagy, nem tudod, mit beszélsz!!!!”

Zsigeri indulatára *elakadt* szavam. Életének olyan bugyrába piszkáltam bele, villant belém a felismerés, hogy innen csak visszavonulni lehet. Kapitultam. *Talán* kimentem pisilni, vizet inni, *talán* kezébe adtam a gyógyszeres dobozát, hogy vegye be, amit kell, *talán... talán...* Nem emlékszem, hogyan vészelttem át. *Talán* úgy, hogy fegyelmezett ember lévén, apám is gyorsan lecsillapodott. Két-három percnyi csönd múltán, zavartan témát váltottunk – régmúltjáról többé nem kérdeztem.

Az interjú nem készült el. Apu rákja nem sokkal később végstádiumához ért, tudta, hogy halálos beteg, a gyógyulás szót véletlenül sem ejtette volna ki a száján. Az eset után nem lehetett (vagy csak én nem mertem) szóba hozni ígérését. Pedig – emlékeim szerint – életünkben a legtöbbit azokban a hónapokban beszélgettünk.

1990 februárjában temettük. Ateista maradt a haláláig. Urnájánál én, a másik ateista – az édes mostohám, apám harmadik felesége kérésére, s *alig-hanem* a zaklató emlék feloldására is – mondtam el egy magam fabrikálta kaddist. „Apu, / itt állok, egy elhagyott szokás szerint – mégis. / Fedetlen fővel, az előírt tíz férfútól nem övezve, nem héberül – magyarul mondok most egy világi imát. Egy szabálytalan kaddist, az elsőszülött fiú kötelességét teljesítve – és mégse. / Utolsó napjaidban emlékeztetted erre a szokásra. / Nem szavaiddal – beszélni már nem tudtál –, / hanem a testeddel, amely soványabbra fogyott, mint egykor / Günskirchenben, Mauthausenben. / A sors másodszor ítélte éhhalálra. / Erre emlékezve, ezért mondom most el / az elhunytakért szóló gyászima utolsó sorait: / Aki békét teremt magasságban, / Ő adjon békét Neked, Maminak és mindnyájunknak. / Mondjuk hát együtt: Ámen.”

Lábjegyzetbe bújtatva már jeleztem, hogy iratai hozzám kerültek. Ezek rendezésekor ért az újabb fejbekölintés. De hiszen élete „legboldogabb napján”, 1945. február 3-án – de még a következő három napban, amíg az akasztott tetemeiket az írásba foglalt ítélet szerint „közszemlére hagyták” – apám nem volt ott az Oktogonon. Nem lehetett ott, mert századával együtt éppen az előző nap indították útnak Szombathelyről – a fővárostól majd 250 kilométerre fekvő – burgenlandi Schandorfba, szintén sáncmunkára.⁵ S még csak azután következett a gyalogmenet Mauthausenbe, az út közben elpusztult társak elkaparása, majd az SS és a tetvek uralta Günskirchen. E felső-ausztriai koncentrációs tábor foglyai, túlélői – köztük 23 éves apám – csupán 1945. május 4-én szabadultak fel.⁶

⁵ Legalábbis apám az 1945. július 1-jén felvett DEGOB-jegyzőkönyvben így emlékezett. Lásd 4. lábjegyzet.

⁶ Az erről szóló fényképes igazolást – a tárgyasult tény – 1945. június 23-án a lambachi kör-

Ez a tény.

Biztosan *tudom* azonban, hogy azon a rémisztő napsütéses napon apám nem hazudott. Ha nem ott (az Oktogonon) és nem akkor ('45 februárjában), de valamikor átélte elégtétele mámorát, amely – ezt is kétely nélkül érzem – ahhoz a két lámpavason lógó keretlegényhez kötődött.

De amióta erre az írásbotorkálásra készülök, nem hagy nyugodni csalóka emlékezetének rejtélye. Mikor, hol és mi rögzült így a fejében? Kézenfekvő volt az a feltételezésem, hogy az elhíresült jelenetet apám *talán* a hazatérése után látta egy mozihíradóban. Ez a teóriám hamar megdőlt. Nem csak azért, mert 1945 nyarán már aligha vetítettek hónapokkal korábbi heti híradót, hanem azért, mert csupán néhány nap kellett ahhoz, hogy megbizonyosodjam: a „jól ismert”, általam is látni vélt oktogoni mozgóképfelvételt én sem láttam soha. A MAFIRT operatórei ugyan jó néhány háborús bűnös tárgyalását, majd felakasztását megörökítették, a februári ítélet-végrehajtáson még nem forgattak.⁷ Azóta nyugtalanul elmélkedhetem saját emlékezetem csalókaságáról is.

Tovább kutakodva derült ki, hogy a Történeti Fényképtár ugyan több *ál-lóképet* őriz egy láthatóan fotóriporteri készséggel megáldott „ismeretlen fényképező”-től, ám ezek a képek sokkal inkább az amatőr végrehajtásról tanúskodnak,⁸ mintsem az apám emlékezetébe vésődött „jobbra-balra lengésről”. Nem vezetett eredményre az sem, hogy az Arcanumon „végiglapoztam” a korabeli újságokat és képeslapokat, még a rossz minőségű rotációs papírokon sem bukkant fel egyetlen elmaszatólódott fénykép sem.

A „megoldás” kulcsa régóta ott volt a könyvespolcomon. Az alábbi felfejtést, persze, legföljebb rekonstruált múltnak nevezhetem. Feltételezésnek, hogy *talán (valószínűleg?)* így történhetett.

Az 1948-as könyvnap szenzációjaként beharangozott kötet családi örökségként maradt rám. Borítója már elveszett, a drapp vászonkötés gerincére nyomott aranyozott betűk megkoptak, de még kiolvasható. Kossa: *Dunától a Donig*. A szerző, Kossa István akkor még éppen a Szakszervezeti Tanács főtitkára, igazi hullámvasutas politikus, egyszer fenn, egyszer lenn. Ami témánk szempontjából fontos: a 401-es különleges, az úgynevezett büntetőszázad túlélőjeként ő volt a Szívós–Rotyis-per koronatanúja, aki a zsidóság deportálása után három évvel immár a kommunista munkásmozgalom tagjainak üldöztetését állította osztályharcos „dokumentum-regénye” fókuszába, s visszatérően azt hajtogatta, hogy az emberbőrbe bújtt nyilas fenevadaknak *kevés* volt az egy halál mindazokért a rémtettekért, amiket elkövettek.

A bosszúszomjas szöveg illusztrációjaként a szerző (vagy kiadója, az Athe-

házban állították ki. S ha a további papírok – köztük a már említett DEGOB-jegyzőkönyv – igazat rögzítenek, akkor apám hat nappal később, 29-én érkezett vissza Budapestre.

⁷ A Filmhíradók Online oldalának tanúsága szerint a Heti hírek első összeállítására 1945 májusában készült el. Érdeklődésemre a dokumentumfilm-történet mindentudója, Varga János is megerősítette, a februári (mit tegyek, ez a szó tolu a számítógépre:) autodaférol ez idáig nem került elő egyetlen filmkocka sem, ha netán szovjet operatórok mégis megörökítették az eseményt, a felvételt hét lakat alatt őrizhetik valahol Oroszországban.

⁸ Szívós például a vesztőhelyet helyettesítő billenékeny szék előtt várja, míg a szakadt kötelet újra cserélik.

naeum) nyolc fényképet is közreadott. Közülük kettőt már „felfedeztem” a Történeti Fényképtár gyűjteményében. A másik négy viszont még drámaibb helyszíni tudósítás, s aligha járok messze az igazságtól, ha azt valószínűsíttem, hogy valamennyi az „ismeretlen fényképező” munkája.⁹ Képriportja nyomán valósággal végigkövethetjük az eseményeket. Láthatjuk, miként didereg a per főtárgyalásának hallgatósága a Zeneakadémián, vizslathatjuk a konokul tagadó, ám már a végsőkre készülő vádlottak fizimiskáját. Szinte „hallhatjuk” az Oktogonon morajló tömeget, amely végignézi, miként erőlködik két katona, hogy a rövidnek bizonyult kötélhez felemelje Szívós testét, hogy aztán harmadik társuk a nyakára tehesse a kötelet. A következő felvételen pedig a szokatlanul vékony kötél csüngő (lengő) akasztott férfi haláltusában eltorzult arcát testközelből vehetjük szemügyre.

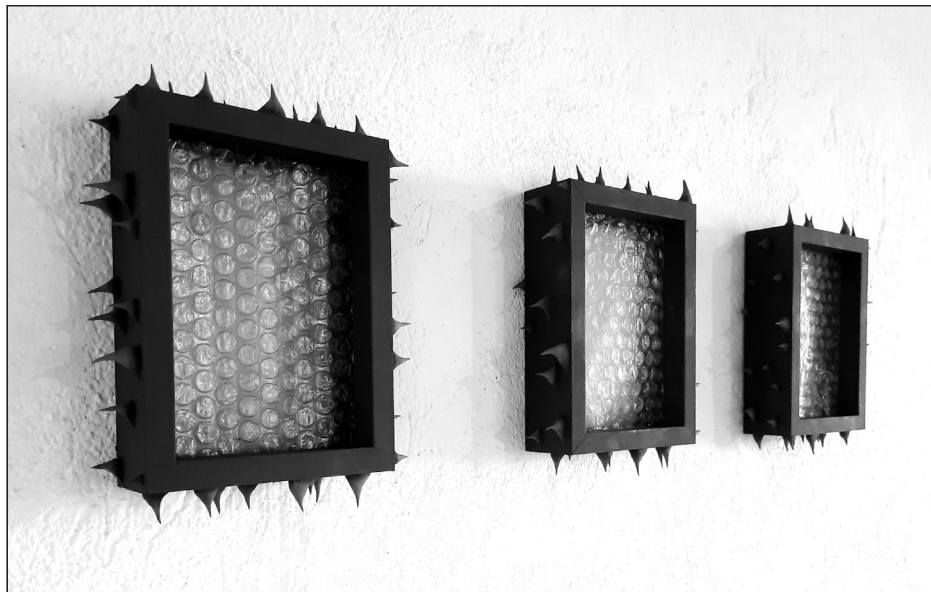
Fantázia sem igen kell ahhoz, hogy a látottak hirtelen mozgásba lendüljenek.

A riportfotó képei – *tények*. „Csakhogy – írtad hét éve, kedves Ákos – a tények nem beszélnek. Meg sem mukkannak. Csak te beszélsz.”

Igen, most én beszéltem, abban reménykedve, hogy *tényképe(i)m, szépen itthagytott* emlékezetem legalább közelítően azonos(ak) azzal, amit igazságnak tételezek fel.*

⁹ A kötet igen szűkszavú impresszumában sincs feltüntetve a fényképész neve, s még a képek (valamint a közölt dokumentumok) forrására sincs utalás.

* Az itt közölt szöveg abban a *Csak a kórusban lehet némi igazság* című meglepetéskötetben jelent meg, amely Szilágyi Ákos 75. születésnapjára készült, s nem került könyvtárosi forgalomba.

Gulyás Andrea Katalin: Biztonságos illúzió